

“Linna tekke täpne aeg ei ole veel kindlaks tehtud”¹

Kui Käbin tahtis Tallinna 800. aastapäeva tähistada 1954. aastal

Tõnu Tannberg

Viimastel aastatel on ajakirjanduses üsna palju juttu olnud Tallinna võimaliku 850. juubeli-aastapäeva tähistamisest 2004. aastal, võttes aluseks araabia geograafi Idrisi oletatava teate linna esmamainimisest 1154. aastal. See ettepanek, mis leidis head vastuvõttu eelkõige turismiga tegelevate inimeste ja institutsioonide hulgas, vallandas ajakirjanduses küllaltki ulatusliku poleemika: kas meil on ikka põhjust Idrisi kaarti uskuda või peame küsima Ivar Leimuse sõnadega: “Kui võrd põhjendatud siiski on meie rinnus

pakitsev uhkus pealinna iidsuse üle?”²

Juubeliidee tulistel pooldajatel oli silmes Riia 800 aasta juubeli edukas tähistamine. Turismiagentuuri nõukoja esimees Tarmo Sumberg oli veendunud, et “Riia 800” oli nii kultuurilises kui ka kommertslikus mõttes väga edukas projekt ja ka Tallinna linn peaks kasutama võimalust läbi 850. juubeli linna tuntuks kasvatada ja turismi arendada”.³

Kuna esimesed ajaloolaste hinnangud sellele ettepanekule olid eitavad, siis pöördus Tallinna linnavalitsus Tartu Ülikooli poole “palvega selgitada seda küsimust”. Aselinnapea Toomas Vitsuti sõnul tehti seda põhjusel, et mitte “jääda väga rumalasse olukorda, pidades juubelit, mille alustes me päris kindlad pole”.⁴ 2003. aasta oktoobris vahendas Tallinna avalike suhete direktor Allan Alaküla Tartu Ülikooli arheoloogia-professori Valter Langi seisukohta: “... ei ole õige lähtuda Tallinna esmamainimise juubeli tähistamisel al-Idrisi kroonikast ning ta soovitas linna esmamainimise temaga süvitsi edasi tegeleda.”⁵

Sellega aga vaidlused ei vaibunud. Kohati üsna ägedaks kujunenud poleemika käigus leidsid ajaloolased üsna üskmeelselt,⁶ et Idrisi teadet ei saa tõsiselt võtta.⁷ Kõige resolutsioonilt ütles seda Enn Tarvel: “1154 on absoluutne lollus, see on häbi meie ajaloo-teaduses.”⁸ Tallinna linnavalitsuse imagoloog Linnar Priimägi aga leidis, et Tallinna nimi “jõudis maailmakaardile aastaks 1154”, mistõttu on ka “aastapäeva tähistus õigustatud”.⁹ Mõni aeg hiljem teatas L. Priimägi kategooriliselt, et ajaloolaste ülesandeks olgu “ajalugu

¹ Artikkel on valminud ETFi grant 5715 raames.

² I. Leimus. Tallinn võib olla noorem, kui arvatakse. – Eesti Päevaleht 18.12.2003.

³ Linn palub ajaloolastelt oma juubeli ekspertiisi. – Eesti Päevaleht Online 14.01.2004. <http://www.epl.ee/artikkel.php?ID=224997> [12.01.2004].

⁴ Samas.

⁵ Ajaloolane kahtleb Tallinna esmamainimises aastal 1154. – Eesti Päevaleht 28.10.2003.

⁶ Mõne erandiga, vt. näiteks: H. Liivrand. Troopiline Eesti ja al-Idrisi. – Eesti Ekspress 23.01.2003.

⁷ Vt. lähemalt: A. Ammas. Tallinn on noorem, kui õpikus kirjas! – Eesti Päevaleht 18.01.2003; I. Leimus. Maul halten und weiter dienen! – Areen 26.02.2003.

⁸ A. Ammas. Tallinn on noorem, kui õpikus kirjas! – Eesti Päevaleht 18.01.2003. Vt. ka Enn Tärveli suurepärase artiklit: E. Tärvel. Idrisi ja Tallinn. – Haridus 2003, nr. 3, lk. 28–31.

⁹ Tallinnast peab 2008. aastal saama Euroopa kultuuripealinn. – Eesti Päevaleht 17.01.2003. Hiljem ütleb L. Priimägi, et Idrisi kaart on lausa Tallinna “leeritunnistus”. (Vt. lähemalt: L. Priimägi. Ajalooteaduse koordineadid. – Areen 20.03.2003).

tööle panna", mitte targutada selle üle, millal miski asi tegelikult toimus.¹⁰

Allakirjutanu eesmärgiks ei ole nüüdseks juba tõenäoliselt vaibunud poleemikat uuesti üles soojendada, vaid osutada tõsiasjale, millele seni tähelepanu pole juhitud. Nimelt, et Idrisit on varemgi püütud Tallinna suurejoonelise juubeli tähistamiseks ära kasutada. Tegemist on rohkem kui viiekümne aasta taguste sündmustega ning mõistetavalt olid kavandatava juubeldamise eesmärgid tänase päevaga võrreldes teistsugused ja initsiaatoriteks teised inimesed. Ja asju tuli ajada hoopis kõrgemal tasemel – Kremli võimukoridorides. Nendele sündmustele võimaldavad valgust heita Venemaa Riiklikus Uusima Ajaloo Arhiivis talle olevad materjalid.

Oli 1953. aasta "kuum suvi". Äsja oli lõpule jõudnud Jossif Stalini surma järel Kremli võimuladvikus vallandunud võimuvõitluse esimene etapp Lavrenti Beria arreteerimise ja võimult kõrvaldamisega. 1953. aasta juuli alguses Moskvast toimunud NLKP Keskkomitee pleenumil tembeldata L. Beria "rahvusvahelise imperialismi agendiks" ning mõisteti parteiliselt hukka. Tollasele Eesti NSV juhtkonnale eesotsas parteijuht Ivan Kabiniga oli Beria langus kui jumala kingitus, sest Lubjanka marssali teostatud "uus kurss" Nõukogude Liidu ääreliiduvabariikides oleks suure tõenäosusega lõppenud I. Kabin tagandamisega.¹¹ L. Beria mahavõtmise järel võis I. Kabin kindlasti kergendatult hingata.

Ühtlasi tuli ennast ka Kremli silmis heast küljest näidata. Eesti sõjajärgse sovetiseerimise üheks keskseks ideoloogiliseks suuniseks oli eestlaste ja venelaste vahelise juba iidsetest aegadest suure sõpruse demonst-

reerimine. Selline suunis oli kirjas juba 30. oktoobril 1944. aastal vastuvõetud ÜK(b)P Keskkomitee organisatsioonilise büroo (orgbüroo) otsuses "Puudustest ja ülesannetest Eesti NSV parteiorganisatsiooni poliitilise töö alal". See otsus, mis oli sõjajärgse Eesti sovetiseerimise omamoodi alusdokumendiks ja programmiliseks tegevusjuhiseks liiduvabariigi juhtkonnale, polnud oma aktuaalsust kaotanud ka 1950. aastatel.

Ka Eesti-Vene iidse sõpruse "tõestamine" vajas täiendavaid argumente ja propaganda-kampaaniate läbiviimist, millega pidi loomulikult kaasas käima "kodanlike" ajaloolaste seisukohtade materdamine. Selle vankri ette otsustas tollane Eesti NSV juhtkond rakendada ka Tallinna aastapäeva tähistamise. See ei saanud aga olla midagi "kodanlikku", vaid pidi tuginema täiesti uutele argumentidele, milleks said 1952.–1953. aastal Tallinnas läbiviidud arheoloogiliste kaevamiste "uudsed" teaduslikud avastused¹² ning 1154. aasta Idrisi kaart ehk siis seisukoht, et sellel kaardil on ühemõtteliselt tegemist Tallinna – Koluva niga.¹³

Tegelikult võis juba 1952. aastal ilmunud "Eesti NSV ajaloo" lugeda Harri Moora poolt ühemõtteliselt kirjapandut: "Esmakordselt mainitakse Kolõvani 1154. aastal araabia geograafi Idrisi poolt."¹⁴ Nii sobis Idrisi ideaalselt tollasesse aega ning tema teadet pidid veelgi kinnitama arheoloogilised väljakaevamised, mis viidi Tallinnas läbi 1952. aastal Toompeal ja 1953. aastal Raekoja platsil. Need kaevamised täitsid selgelt poliitilist tellimust ja andsid oodatud tulemust – "tõestasid" linnalise asula olemasolu juba 11. sajandil.¹⁵ Ühtlasi selgus 1953.

¹⁰ L. Priimägi. Tallinn 1154. – Eesti Ekspress 11.02.2003.

¹¹ Vt. lähemalt: T. Tannberg. "Lubjanka marssal" Nõukogude impeeriumi äärealasid reformimas. Beria rahvuspoliitika eesmärkidest ja tagajärgedest 1953. aastal. – Tuna 1999, nr. 3, lk. 22–37, nr. 4, lk. 56–71, 2000, nr. 1, lk. 42–52.

¹² Arheoloogiliste kaevamiste üldjuhiks oli NSVL Teaduste Akadeemia Materiaalse Kultuuri Ajaloo Instituudi teaduslik töötaja Susanna Tärakanova.

¹³ Vt. Koluva hüpoteesi ja selle kasutuselvõtu kohta lähemalt: E. Tarvel, *op. cit.*, lk. 29–30.

¹⁴ G. Naan. (Toim.). Eesti NSV ajalugu (kõige vanemast ajast tänapäevani). Tallinn, 1953, lk. 23.

¹⁵ Vt. kaevamiste ja nende tegelike tulemuste kohta: J. Mäll, E. Russow. Kuidas otsiti Kalevipoja parteipiletit – 50 aastat arheoloogilistest kaevamistest Tallinnas Raekoja platsil. – Arheoloogia Läänemeremaades. Uurimusi Jüri Seliranna auks. Tallinn–Tartu, 2003, lk. 173–197.

aasta kaevamistel, et "... Tallinn on tekkinud Eesti muistse ühiskonna sisemise arenemise tagajärjel ja väga tihedas ühenduses Vene maadega ...".¹⁶

Need olid argumendid, mis pidid I. Kābini ja teiste Eesti NSV juhtide meelest mõjuma ka Moskvast. Pärast arheoloogiliste kaevamiste lõpetamist Raekoja platsil¹⁷ pöördusidki EKP esimene sekretär I. Kābin ja ministrite nõukogu esimees Aleksei Mүүrisepp ühise kirjaga 1953. aasta augustis NLKP Keskkomitee sekretäri Nikita Hruštšovi poole, küsides luba tähistada järgmisel aastal suurejooneliselt Tallinna 800. aastapäeva.¹⁸ Sealjuures põhjendasid nad oma taotlust järgmiste argumentidega:

1952.–1953. aastal toimunud kaevamised tõestasid, et linn oli olemas juba 11. sajandil ja sellega on ka tõestatud Idrisi teade Kolōvani kohta;

uute andmete alusel on põrmu paisatud Skandinaavia, baltisaksa ja nende ees lömitavate kodanlik-natsionalistlike eesti ajaloolaste versioon, mille järgi linn loodi Taani vallutajate poolt 1219. aastal;¹⁹

arheoloogilised kaevamised tõestasid, et Eesti linnad on kujunenud sisemise arengu tulemusel ja "tänu majanduslikele ja kultuurilistele sidemetele vene aladega";

ettepanek on põhjendatud, kuna tavaliselt loetakse linna esmamainimist aluseks;

juubeli tähistamine oleks suure kultuurilise ja poliitilise tähtsusega sündmus, mis aitaks kasvatada nõukogude patriotismi ja tugevdada rahvaste sõprust.

Seejärel, pärast Eesti NSV juhtkonna lä-

kituse kättesaamist hakkas NLKP Keskkomitee aparaat ettepanekut menetlema. Esmalt küsiti hinnangut NSVL Teaduste Akadeemia ajaloo ja filosoofia osakonnast. Nende vastuskirjas, millele on alla kirjutanud professor P. Tretjakov, öeldakse, et Idrisi teade käib Tallinna kohta, ja lisatakse, et väljakaevamised tõestasid linna olemasolu 1154. aastal. Ühtlasi viidatakse kirjas, et ka Viktor Maamāgi²⁰ ja kaevamiste juhataja S. Tarakanova avaldasid artikli, kus ütlevad, et linn oli olemas juba 10. sajandil.²¹ Seega oli n.-ö. eksperthinnang igati positiivne. Õigupoolest oli ka see igati loogiline, sest teistsugune hinnang oleks kahtluse alla seadnud Materiaalse Kultuuri Ajaloo Instituudi pädevuse, sest S. Tarakanova oli selle instituudi töötaja ning see kuulus NSVL Teaduste Akadeemia ajaloo ja filosoofia osakonna koosseisu.

Keskkomitee aparaadis suhtuti aga asjasse ettevaatlikult. 1953. aasta augusti lõpus pöördus NLKP Keskkomitee partei-, komsomoli- ja ametiühingute organisatsioonide osakonna juhataja Jevgeni Gromov keskkomitee sekretäri Mihhail Suslovi poole ja andis ülevaate asja käigust, märkides, et kaevamised tõestavad linna olemasolu juba 10. sajandil. Kuid antud juhul on oluline J. Gromovi järeldus, et "linna tekke täpne aeg ei ole veel kindlaks tehtud" – arheoloogilised uuringud jätkuvad.²²

Nii tõdebki liiduvabariike keskkomitee aparaadis kureeriv J. Gromov, et kuna linna asutamise aeg pole täpselt teada ja seni pole ka piisavalt materjali kogutud lõplike järelduste tegemiseks, siis oleks juubeli tä-

¹⁶ O. Saarde. Arheoloogilised kaevamised Raekoja platsil. – Õhtuleht 03.06.1953.

¹⁷ Kaevamised lõppesid 1953. aasta augusti alguses. Nädal hiljem, 14. augustil avaldas Osvald Saarde, kes oli kaevamiste tegelik juht, pikema ülevaate tehtust ka ajakirjanduses (Vt. O. Saarde. Lõpetati arheoloogilised kaevamised Tallinnas. – Sirp ja Vasar 14.08.1953).

¹⁸ I. Kābini ja A. Mүүrisepa kiri N. Hruštšovile 15.08.1953. – Venemaa Riiklik Uusima Ajaloo Arhiiv (RGANI), f. 5, n. 15, s. 443, l. 261–262.

¹⁹ Ühtlasi viidatakse A. Mүүrisepa ja I. Kābini kirjas ka sellele, et 1919. aastal tähistati Tallinna 700. juubelit. See olevat olnud selge Lääne ees lömitamine ja venevastase šovinismi õhutamine (RGANI, f. 5, n. 15, s. 443, l. 261).

²⁰ V. Maamāgi oli tollal Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituudi direktor.

²¹ P. Tretjakovi kiri NLKP KK teaduse ja kultuuri osakonnale 25.08.1953. – RGANI, f. 5, n. 15, s. 443, l. 263–264.

²² J. Gromovi kiri M. Suslovi 29.08.1953. – RGANI, f. 5, n. 15, s. 443, l. 265.

histamise lubamine ebaotstarbekas. Ta oli veendunud, et kui saadakse lõplikud andmed, siis tuleks neid ajakirjanduses arutada, et anda vastulööök vaenlastele.

Ühtlasi palus J. Gromov luba asi I. Kabiniga läbi arutada. Selle loa ta ka tõenäoliselt sai, sest kirjal on märges, et I. Kabin on informeeritud 10. septembril.²³

Küllap siis Moskva ja Tallinna vahel asja veel arutati ja alles 12. novembril 1953. aastal andis J. Gromov N. Hruštšovile, kellest oli nüüdseks saanud juba NLKP Keskkomitee esimene sekretär, ülevaate asja käigust.²⁴ Tema seekordse läkituse sisu oli põhimõtteliselt analoogne M. Suslovile saadetud kirjaga, kuid lõppu oli siiski lisatud, et nii I. Kabin kui ka A. Müürisepp on tema argumentidega nõustunud ja Tallinna 800. aastapäeva tähistamise ettepaneku tagasi võtnud. J. Gromov oli arvamisel, et sellega võiks kogu loo lõpetatuks lugeda.

Seega ei aktsepteerinud 1953. aastal NLKP Keskkomitee tollase Eesti NSV juhtkonna ettepanekut tähistada 1954. aastal suurejooneliselt Tallinna 800. aastapäeva. Selle äraütlemise taga ei olnud ilmselt siiski teaduslikud kaalutlused. Raske on uskuda, et keskkomitee aparaat oleks olnud suuteline pädevat hinnangut andma Tallinna asutamisloo ja Idrisi teatele. Vormiliselt olid Tallinna "paberid" korras: eksperdik oli ju NSVL TA üks instituut, ja kui oleks soovitud, siis ei oleks ilmselt olnud mingit probleemi anda uutele arheoloogilistele leidudele ja Idrisile parteiline sertifikaat. Küsimus ei olnud ka konkureerimises. 1947. aastal oli ju suure pidulikkusega tähistatud Moskva 800. aastapäeva.

Äraütlemise tagamaad olid eelkõige poliitilised. Tollasel Kremli võimuladvikul oli muud teha, kui hakata tähistama väikese liiduvabariigi juubelit. Kõik võimuvahekorrad

polnud veel selgunud. Sellest polnud huvitatud ka N. Hruštšov, kes pidi eelkõige tegelema oma võimu kindlustamisega. Tallinna juubeli tähistamine oleks olnud ka löök seltsimeestele Leningradist. Nimelt oli 1953. aasta mais möödunud 250 aastat Peterburi rajamisest ja Leningradi partei oblastikomitee sekretär V. Andrianov pöördus pärast J. Stalini surma NLKP Keskkomitee poole taotlusega "ära märkida seda daatumit 1953. aasta mais".²⁵ Ka see ettepanek lükati tagasi. Sellises olukorras oleks olnud Tallinna aastapäeva tähistamise lubamine poliitiliselt ebakorrektné. I. Kabin leppis olukorraga ja teadaolevalt enam seda küsimust üles ei tõstnud.

Tõnu Tannberg

(1961)

Lõpetanud Tartu ülikooli ajaloo erialal. Ajaloo-doktor (1996). Praegu Tartu ülikooli eesti ajaloo õppetooli dotsent ja riigiarhivaari nõunik. Peamised uurimisvaldkonnad: Baltikumi sõjaajalugu 18.–20. sajandil, esimene eestikeelne ajaleht ja poliitilised olud Nõukogude Eestis.

²³ Samas.

²⁴ J. Gromovi kiri N. Hruštšovile 12.11.1953. – RGANI, f. 5, n. 15, s. 443, l. 266.

²⁵ "Pokazat' rukovodjaščuju rol' Kommunističeskoi partii vo glave s V. I. Leninym". O podgotovke prazdnovanija 250-letija Leningrada 1953–1957 gg. – Istoričeskij arxiv 2003, nr. 5, lk. 41–45. J. Stalini ajal ei oleks Leningradi juubeli tähistamine kõne alla tulnud. Uuesti tõstatus küsimus 1956. aastal ja järgmisel, 1957. aastal tähistatigi Leningradi aastapäeva, kuid mitte eriti suurejooneliselt.